

موسسه تحقیقات مطالعات راهبردی
 Quarterly.risstudies.org

Article history:
 Received 12 February 2024
 Accepted 22 April 2024
 Published online 28 April 2024

Strategic Studies Quarterly

Volume 27, Issue 2, pp 89-114

P-ISSN: 1735-0272
 E-ISSN: 2980-910X

Iran and the Balkans in the Post-Conflict Era (2008-2023)

Abouzar Fattahizadeh ¹, Seyed Mohammad Ardam ^{2*}

¹ Faculty member of Yasouj University, Political Science Group, Yasouj, Iran

² PhD student in Political Science, Iran Studies, Yasouj University, Yasouj, Iran.

* Corresponding author email address: afattahizadeh@ut.ac.ir

Article Info

Extended Abstract

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Fattahizadeh, A., & Ardam, S. M. (2024). Iran and the Balkans in the Post-Conflict Space (2008-2023). *Strategic Studies Quarterly*, 27(2), 89-114. doi: 10.22034/srq.2024.442888.4143

© 2024 the authors. Published by Research Institute of Strategic Studies (RISS), Tehran, Iran. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Introduction

In international politics, states constantly seek to increase their influence in other countries and regions. The necessity of establishing a balance of power between conflicting or rival states has been evident in the era of nation-states system. Therefore, states always strive to find balancing forces around them to overcome threats arising from the alignment of forces and international coalitions of conflicting states. However, sometimes a state may not be able to find these balancing forces within its territorial neighborhood. Therefore, they seek to balance beyond their region to mitigate pressures by altering the playing field. The increasing attention of the Islamic Republic of Iran's foreign policy towards non-neighboring countries, as well as states outside the Middle East region, can be understood within this framework. Regional rivals and adversaries have imposed significant pressures on Iran over the past four decades, leading to an eight-year imposed war in one instance and extensive international sanctions in another. Iran's foreign policy apparatus has sought to respond to and mitigate these pressures since the early years after the revolution by seeking allies in Central Asia, North Africa, the Arabian Peninsula, South America, and in the past decade, West Africa. Southeast Europe, or the Balkans, has been one of the focal points of this policy during this period. Since the Islamic Revolution, especially from the 1990s onwards, Iran has consistently sought to utilize cultural, political, military and economic connections to establish its presence and influence in the Balkans. However, with Kosovo's independence and the relative resolution of the 200-year-old crisis, the nature of the political space in the Balkans has transformed. Changes in the regional political environment and the emergence of a new dynamic space have led to shifts in the domestic political landscape of regional actors as well as changes in the composition and priorities of trans-regional actors present in it. In this article, we aim to answer the question: What opportunities and threats did Iran's foreign policy face in the Balkans during 2008-2023 within the new dynamic space?.

Methodology

Here, with a strategic planning approach, the SWOT model has been used to identify and analyze the opportunities and challenges. According to this model, for analyzing Iran's foreign policy in the new environment that emerged in the Balkans since 2008, the internal strengths and weaknesses of this country in interaction with other influential states in this environment were first evaluated. Then, the opportunities and threats arising from this diplomatic arena were listed. Finally, we discussed how Iran has utilized international opportunities created in the Balkans to address its internal weaknesses and respond to threats from this region by relying on its capabilities.

Result and discussion

The findings indicate that Iran, considering the expansion of NATO and the European Union among Balkan countries, has failed to utilize its military and economic tools to increase its influence in the post-conflict Balkans. Therefore, it has relied on cultural links, attempting a particular cultural diplomacy strategy by leveraging the presence of Muslims in the region, promoting the Persian language, and at some point exploiting leftist political anti-establishment sentiments in the Balkans to increase economic exchanges with these countries. However, this presence and influence have also led to the emergence of new threats against Iran in the Balkans, including NATO expansion, increased activities of Israel and Saudi Arabia to compete with Iran, the establishment of America's missile defense shield, the rise of Salafism, and the presence of Mujahedeen-e Khalq in the region.

Conclusion

Research data suggest that Iran has endeavored to utilize its military, economic, and cultural capabilities to increase its influence in the post-conflict Balkans. In the military-security realm, factors such as NATO expansion eastward and Russia and Turkey's perception of this region as their traditional sphere of influence have hindered Iran's ability to use its capabilities in creating proxy groups and arms exports. Economically, despite its eightfold capabilities mentioned, the gradual accession of Balkan countries to the European Union and the presence of rivals such as China, Saudi Arabia, and Israel have posed strong obstacles to the utilization of these capabilities. More importantly, international sanctions have severely diminished Iran's ability to exploit these capabilities. Culturally, the emphasis on creating ideological links rather than highlighting Iran's cultural attractions and the Persian language, as well as historical ties, has created sensitivities towards the promotion of Iran's political Islam discourse in the Balkans. Moreover, this ideological approach has not been effective in expanding and strengthening Sunni Salafism among Muslims in the region. Therefore, it can be argued that Iran's confrontational cultural approach in the post-conflict space has engendered Iranophobia rather than enhancing political and economic ties with the Balkans. It seems that by reconsidering its cultural diplomacy approach and emphasizing Iran's cultural attractions and the Persian language, new political and economic opportunities could be created in these countries.

Keywords: *Iran, Balkans, foreign policy, strategic planning, SWOT.*

مجله مطالعات راهبردی
فصلنامه مطالعات راهبردی

Quarterly.risstudies.org

تاریخچه مقاله

دریافت‌شده در تاریخ ۲۳ بهمن ۱۴۰۲
اصلاح‌شده در تاریخ ۲۲ فروردین ۱۴۰۳
پذیرفته‌شده در تاریخ ۰۳ اردیبهشت ۱۴۰۳
منتشرشده در تاریخ ۰۹ اردیبهشت ۱۴۰۳

فصلنامه مطالعات راهبردی

دوره ۲۷، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳، پیاپی ۱۰۴، صفحه ۸۹-۱۱۴

شاپای چاپی: ۰۷۲۷-۱۷۳۵
شاپای الکترونیکی: ۰۹۱۰-X-۲۹۸۰

ایران و بالکانی‌ها در فضای پسامنازه (۲۰۲۳-۲۰۰۸)

ابوذر فتاحی‌زاده*^۱، سیدمحمد آردم^۲

۱. استادیار علوم سیاسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
۲. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش مطالعات ایران، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران.
*ایمیل نویسنده مسئول: afattahizadeh@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله پژوهشی اصیل</p> <p>نحوه استناد به این مقاله: فتاحی‌زاده، ابوذر، و آردم، سیدمحمد. (۱۴۰۳). ایران و بالکانی‌ها در فضای پسامنازه (۲۰۲۳-۲۰۰۸). فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۷(۲)، ۸۹-۱۱۴. doi: 10.22034/srq.2024.442888.4143</p> <p> © ۱۴۰۳ حق نشر (کپی‌رایت) این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دست‌نرسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY 4.0) صورت گرفته است.</p>	<p>ایران پس از انقلاب اسلامی و به‌ویژه از دهه ۱۹۹۰م همواره تلاش کرده است از پیوندهای فرهنگی، سیاسی، نظامی و اقتصادی برای حضور و کسب نفوذ در بالکان استفاده کند، اما با استقلال کوزوو و فروکش کردن نسبی بحران ۲۰۰۸ ساله، ماهیت فضای سیاسی در بالکان دگرگون شده است. تغییر در محیط سیاسی منطقه و ایجاد فضای کنشگری جدید باعث تغییر در محیط سیاسی داخلی بازیگران منطقه‌ای و همچنین تغییر در ترکیب و اولویت‌های بازیگران فرامنطقه‌ای حاضر در آن شده است. در این مقاله قصد داریم به این پرسش پاسخ دهیم که سیاست خارجی ایران در طول سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۳ با چه فرصت‌ها و تهدیدهایی در فضای کنشگری جدید در بالکان مواجه بوده است؟ یافته‌ها نشان می‌دهند که ایران با توجه به گسترش ناتو و اتحادیه اروپا در میان بالکانی‌ها در فضای پسامنازه نتوانسته است از ابزارهای نظامی و اقتصادی خویش برای افزایش نفوذ خود استفاده کند. از این‌رو با اتکا بر پیوندهای فرهنگی کوشیده است دیپلماسی فرهنگی خاصی را با راهبردهای استفاده از حضور مسلمانان در منطقه، افزایش نفوذ زبان فارسی و در مقطعی بهره‌گیری از سنت سلطه‌ستیزی چپ سیاسی در بالکان به اجرا بگذارد. این حضور و نفوذ نیز به نوبه خود مسبب شکل‌گیری تهدیدهای نوینی در بالکان علیه ایران شده است که از مهمترین آنها می‌توان به گسترش ناتو، استقرار سپر دفاع موشکی آمریکا، رشد سلفی‌گرایی و استقرار مجاهدین خلق در این منطقه اشاره کرد. در اینجا با رویکرد برنامه‌ریزی استراتژیک، از مدل SWOT برای شناسایی و تحلیل این فرصت‌ها و چالش‌ها استفاده شده است.</p> <p>کلیدواژه‌گان: ایران، بالکان، سیاست خارجی، برنامه‌ریزی استراتژیک، مدل SWOT</p>

مقدمه

در سیاست بین‌الملل، دولت‌ها همواره به دنبال افزایش نفوذ در سایر کشورها و مناطق هستند. ضرورت ایجاد توازن قوا میان دولت با دول متخاصم یا رقیب مسبب پیدایش چنین گرایشی در میان دولت‌ها در عصر نظام دولت‌های ملی بوده است. بنابراین دولت‌ها همواره تلاش می‌کنند برای غلبه بر تهدیدات ناشی از آرایش نیروها و ائتلاف‌های بین‌المللی دول متخاصم، نیروهای موازنه‌بخشی در پیرامون خود بیابند. با این حال گاهی دولت نمی‌تواند این نیروهای موازنه‌بخش را در همسایگی قلمرو سرزمینی خود پیدا کند. از این رو به دنبال موازنه‌گری در ورای منطقه خویش می‌گردند تا با تغییر دادن زمین بازی، از حجم فشارها بر خود بکاهند.

توجه فزاینده سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به دول غیرهمسایه و همچنین دولت‌های خارج از منطقه خاورمیانه را می‌توان در قالب این منطق فهم کرد. رقبا و متخاصمین منطقه‌ای در طول چهار دهه گذشته فشارهای کمرشکنی را به ایران وارد کرده‌اند؛ فشارهایی که در یک مورد به جنگ تحمیلی هشت‌ساله‌ای انجامید و در موردی دیگر، تحریم‌های بین‌المللی گسترده‌ای را متوجه ایران کرد. دستگاه سیاست خارجی ایران از همان سال‌های اول پس از انقلاب در پاسخ به این فشارها و برای کاستن از آنها سعی کرده است با یافتن مؤتلفانی در آسیای مقدم، شمال آفریقا، شبه‌جزیره عربستان، آمریکای جنوبی و در یک دهه گذشته منطقه غرب آفریقا، توجه رقبا از مرزهای خود را به سوی این مناطق و منافعی که در آنجا دارند جلب کند. اروپای جنوب شرقی یا همان منطقه بالکان^۱ یکی از آماج این سیاست در این مدت بوده است.

شبه‌جزیره بالکان با حدود ۵۰۵۰۰۰ کیلومترمربع مساحت در جنوب شرقی اروپا واقع شده است. بیشترین طول آن از مشرق به مغرب ۱۲۶۰ کیلومتر و بیشترین عرض آن از شمال به جنوب ۹۵۰ کیلومتر است. از مغرب به دریای آدریاتیک و دریای یونان و از مشرق به دریای سیاه و دریای مرمره و تنگه‌های بوسفور و داردانل و دریای اژه محدود است. مرز قراردادی آن در اروپا رود دانوب تا دهانه رود ساوا و سپس خطی است که به بالای خلیج

^۱. ناگفته نماند که از ابتدای دهه ۱۹۹۰ و با آغاز جنگ در بالکان، برخی سعی کردند که برای به فراموشی سپردن تروماهای تاریخی هم‌پیوند با نام بالکان، به جای این اصطلاح از اصطلاح منطقه اروپای جنوب شرقی (South East Europe) استفاده کنند.

تریست می‌رسد. بلغارستان، [دولت‌های جانشین] یوگسلاوی [سابق]، آلبانی، یونان، نواحی جنوب رومانی، مناطق غربی ترکیه و بخش کوچکی از ناحیه شمال شرقی ایتالیا در شبه جزیره بالکان واقع‌اند (اینالچق، ۱۳۷۷: ۳۷). این منطقه از نظر سیاسی کشورهای آلبانی، بوسنی و هرزگوین، بلغارستان، کرواسی، یونان، کوزوو، مونته‌نگرو، مقدونیه شمالی، رومانی، صربستان و اسلوانی را در برمی‌گیرد؛ تا جایی که این کشورها به بالکانی‌ها^۱ مشهور هستند (Allcock & et al., 2021). این یازده کشور نزدیک به ۶۰ میلیون نفر جمعیت دارند و تنها ۸/۳ درصد از جمعیت اروپا در آنها ساکن هستند (World Population Review, 2023). با این حال، تنوع اقوام و ملت‌ها، موقعیت جغرافیایی و تنوع فرهنگی در این منطقه باعث شده که از نیمه دوم قرن نوزدهم، بالکان جایگاه مهمی در معادلات ژئوپلیتیک و سیاست بین‌الملل پیدا کند.

بالکان به سبب موقعیت ژئوپلیتیک ویژه‌ای که از قرن نوزدهم میلادی پیدا کرده، همواره محل مناقشه و درگیری‌های نیابتی میان قدرت‌های بزرگ بوده است. اعلام اصلاحات سلطان عبدالمجید را می‌توان نقطه شروع این مناقشه دوسده‌ای دانست. در سال ۱۸۳۹، سلطان عثمانی که پیش‌تر یونان را از کف داده بود، منشوری صادر کرد که به همه طبقات تابع امپراتوری حق برابری در مقابل قانون می‌داد. این منشور آتش ملی‌گرایی را که پیش‌تر با انقلاب فرانسه و همچنین متأثر از ملی‌گرایی ایتالیایی و استقلال یونان جرقه آن زده شده بود شعله‌ور ساخت و به استقلال صربستان، رومانیایی‌های مولداوی و والاکیا انجامید (تامسن، ۱۳۹۹: ۳۰۴-۳۰۳). در نیمه دوم قرن نوزدهم، صرب‌ها، رومانیایی‌ها و یونانی‌ها سرمشقی برای بلغارها، مردمان جان‌سخت و کوه‌نشین مونته‌نگرو و سایر ملت‌های بالکان شدند و شورش‌های دهه‌های ۱۸۵۰ و ۱۸۶۰م. را پدید آوردند (تامسن، ۱۳۹۹: ۴۹۴-۴۸۹). این خیزش‌های ملی‌گرایانه باعث شکل‌گیری بحرانی در سیاست اروپایی شد که در تاریخ به مسئله شرق معروف است؛ مسئله‌ای که از سال ۱۸۷۵م. تا ۱۹۱۴م. به طول انجامید و دلیل اصلی شروع جنگ جهانی اول شد (تامسن، ۱۳۹۹: ۷۰۶-۶۶۷). این بحران اما در اینجا متوقف نماند و پس از فروپاشی یوگسلاوی، باقیمانده ملت‌های بدون دولت تلاش کردند دولت ملی

۱. Balkans: این یازده کشور یا به عبارتی بالکانی‌ها تنها بخشی از کشورهای واقع در شبه‌جزیره بالکان هستند. پژوهش حاضر صرفاً به این گروه از کشورها می‌پردازد.

خود را داشته باشند و بحران دوباره سرباز کرد. جنگ‌های یوگسلاو^۱ آخرین مرحله این بحران تقریباً دو سده‌ای بودند. در تمامی این ادوار، هر یک از قدرت‌های بزرگ بالکان را تبدیل به جولانگاهی برای اعمال نفوذ و نمایش قدرت خود ساختند و با حمایت از یک یا چند حرکت ملی‌گرایانه بر آتش ناآرامی‌ها و جنگ‌های منطقه‌ای در بالکان دمیدند.

حرکت‌های ملی‌گرایانه ملت‌های مسلمان منطقه یعنی آلبانیایی‌ها و بوشنیاک‌ها در دهه‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰م. زمینه‌ای برای حضور جمهوری اسلامی ایران در بالکان فراهم آوردند. در تمامی این سال‌ها، ایران با عنایت به همبستگی‌های فرهنگی و دینی با محدود ملت‌های مسلمان بالکان کوشید با حمایت سیاسی، اقتصادی و نظامی از این حرکت‌ها از نسل‌کشی و قتل عام بیشتر این مردمان جلوگیری و خود را به عنوان یکی از بازیگران جدید در بالکان مطرح کند. پس از استقلال کوزوو در سال ۲۰۰۸م، آخرین مناقشات خشونت‌آمیز ملی‌گرایانه نیز در عمل پایان یافتند و شرایط سیاسی و اقتصادی در بالکان به صورت چشمگیری تغییر یافت. این تغییر چشمگیر ایران را با محیط جدیدی مواجه ساخت که با راهبردهای پیشین نمی‌شد در آن اعمال نفوذ کرد و نمایش قدرت داشت. از سوی دیگر نیز در این محیط جدید، بازیگران جدیدی نیز فرصت عرض اندام یافته‌اند؛ بازیگرانی که تعدادی از آنها در زمره دولت‌های متخاصم با ایران دسته‌بندی می‌شوند. از این‌رو ایران ناگزیر از بازاندیشی در فرصت‌ها و چالش‌های خود در بالکان است. در این مقاله قصد داریم به این پرسش‌ها پاسخ دهیم که سیاست خارجی ایران در طول سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۳ با چه فرصت‌ها و تهدیدهایی در منطقه بالکان مواجه بوده است. از کدامیک از این فرصت‌ها استفاده کرده و برای مقابله با هر یک از این چالش‌ها و تهدیدها چه سیاست‌هایی در پیش گرفته است؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها نخست سعی خواهیم کرد در قالب حوزه مطالعاتی برنامه‌ریزی استراتژیک^۲، چارچوبی نظری برای بررسی و شناسایی این فرصت‌ها و چالش‌ها فراهم آوریم. سپس براساس این چارچوب نظری، وضعیت کنونی ایران در بالکان را از نظر نقاط قوت و

۱. Yugoslav Wars: به جنگ‌های اطلاق می‌شود که میان اقوام ساکن در یوگسلاوی در جریان فروپاشی این کشور از سال ۱۹۹۱ تا سال ۲۰۰۱م به وقوع پیوستند و کشورهای جدیدی از دل آنها سربرآوردند. جنگ ۱۰ روزه‌ی استقلال اسلوونی (۱۹۹۱م)، جنگ استقلال کروواسی (۱۹۹۵م-۱۹۹۱م)، جنگ بوسنی (۱۹۹۵م-۱۹۹۲م)، جنگ کوزوو (۱۹۹۹-۱۹۹۸م)، قیام دره‌ی پریشوو (Preševo) (۱۹۹۹-۲۰۰۱م) و قیام در جمهوری مقدونیه (۲۰۰۱م) مهمترین این مناقشات بودند.

۲. Strategic planning

نقاط ضعف آن بررسی کنیم. آن‌گاه در ادامه، فرصت‌ها و تهدیدهای برآمده از این نقاط ضعف و قوت را شناسایی و بازگو خواهیم کرد.

الف) چارچوب نظری

دولت‌ها همواره به دنبال افزایش سطح توانایی‌های خود در حوزه‌های موضوعی مختلف هستند، با این نیت که سطح نسبی قدرت خود را در قیاس با سایر دولت‌ها به حدی افزایش دهند که دست‌کم قادر به پاسخگویی به تهدیدات آنها شوند یا در حالت بیشینه، آنها را وادار به همراهی با نیت خود کنند. از این‌رو در گام نخست سعی می‌کنند توانایی‌های موجود خود را ارزیابی نمایند و در گام بعد با تدوین سیاست‌هایی بر میزان این توانایی‌ها بیفزایند. این رویه رایج مسبب توجه عمیق و دائمی است که دولت‌ها از دهه‌ی ۱۹۶۰ به برنامه‌ریزی‌های استراتژیک در سیاست خارجی خود دارند. البته ناگفته نماند که مفهوم برنامه‌ریزی استراتژیک در اینجا عام‌تر از مفهوم رویکرد استراتژیک^۱ است؛ چرا که به تعبیر مورگنتا، اهداف غایی و همچنین اهداف خاص سیاست خارجی دولت‌ها می‌توانند متفاوت باشند و بنا به این تمایز در برنامه‌ریزی برای سیاست خارجی، برای کسب منافع ملی لزوماً نگاه خود را محدود به توانایی‌های نظامی نمی‌کنند (مورگنتا، ۱۳۷۴: ۱۵). بنابراین نمی‌توان خود را به رویکرد نظامی حوزه مطالعات استراتژیک^۲ محدود ساخت. حال آنکه به‌رغم اهمیت موضوع، تاکنون چارچوب و مدل‌های منسجمی برای بررسی برنامه‌ریزی استراتژیک دولت در سیاستگذاری خارجی تدوین نشده است. به نظر می‌رسد که حوزه مطالعاتی برنامه‌ریزی استراتژیک در دانش مدیریت سازمانی و برخی از مدل‌های آن، این ظرفیت را دارند که از آنها برای تحلیل سیاست خارجی استفاده کرد.

مفهوم برنامه‌ریزی استراتژیک در دهه ۱۹۵۰ در حوزه مدیریت کسب‌وکارها مطرح و از نیمه دهه ۱۹۶۰ تا نیمه دهه ۱۹۷۰ تبدیل به رویکردی محبوب شد. برنامه‌ریزی استراتژیک فرایندی است که در آن یک سازمان به تعریف استراتژی یا جهت‌گیری خود می‌پردازد و تصمیماتی برای اختصاص منابع خود برای تعقیب این استراتژی یا جهت‌گیری اتخاذ می‌کند. برنامه‌ریزی استراتژیک همچنین نوعی فعالیت مدیریتی تعریف شده است که اولویت‌ها را مشخص می‌کند،

^۱. رویکرد استراتژیک یا Strategic approach مفهومی است که ریچارد هاوارد در میانه‌ی دهه ۱۹۷۰ برای پرداختن نظام‌مند به چگونگی استفاده از نیروی نظامی در روابط بین‌الملل به کار گرفت. روشن است که این مفهوم، سویه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی سیاستگذاری خارجی را پوشش نمی‌دهد (نک: Howard, 1976).

^۲. Strategic studies

انرژی و منابع را تجمیع می‌نماید، ظرفیت عملیات‌ها را تقویت می‌کند، به ذی‌نفعان و کارگزاران اهداف مشترکی می‌بخشد و سازمان را برای تغییر در جهت‌گیری خود در محیط متغیر آماده می‌سازد (David, 2011; Dyer & et al., 2017; Kabeyi, 2019). جانسون و شولز معتقد هستند که «برنامه‌ریزی استراتژیک کمک می‌کند که جهت‌گیری و دامنه عمل یک سازمان در دوره‌ای بلندمدت را تعیین کرد؛ منابع محدود آن را با محیط در حال تغییرش منطبق ساخت... تا به انتظارات ذی‌نفعانش پاسخ دهد» (Johnson & Scholes, 1993: 6). به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی استراتژیک به سیاستگذار کمک می‌کند که در گام نخست توانایی‌های سازمان متبوع خویش را ارزیابی کند و در گام بعد با شناختی که از این توانایی‌ها به دست آورده است، سازمان را با تغییر در اوضاع و احوال سازگار سازد و بقای سازمان را تضمین کند.

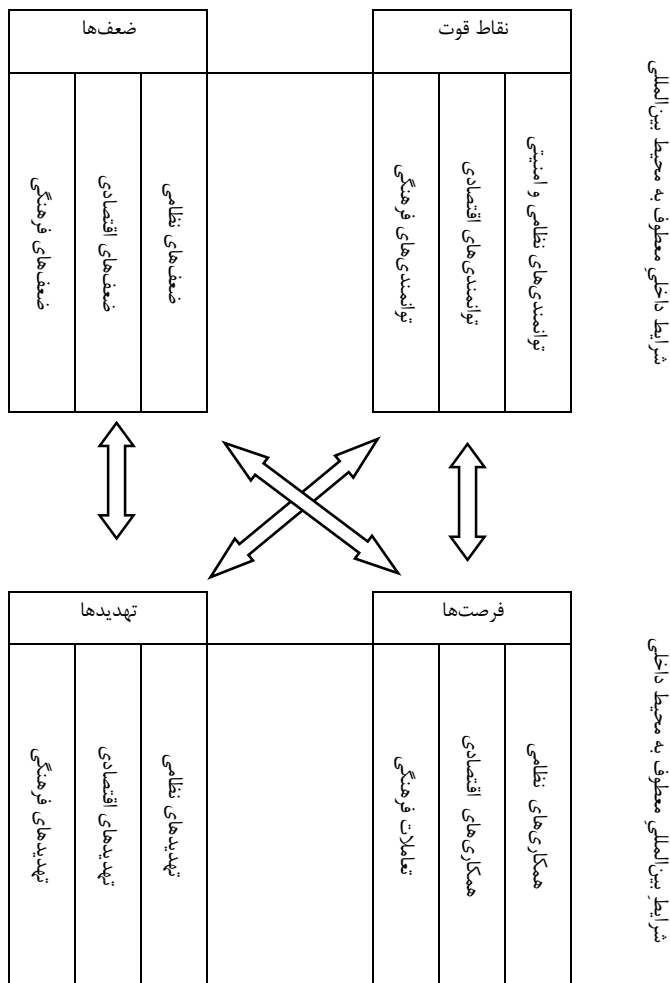
دولت به عنوان بزرگترین سازمان اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، همواره در قلمرو سیاست بین‌الملل با چنین نگاهی به سیاستگذاری می‌پردازد. نخست منافع ملی خود را تعریف می‌کند. سپس با توجه به شرایط محیطی، استراتژی‌ها و جهت‌گیری‌های ویژه‌ای را برای نیل به این منافع تدوین می‌نماید. در ادامه به ارزیابی منابع و شیوه تخصیص آنها برای تحقق نهایی استراتژی‌ها می‌پردازد و در نهایت از کارگزاران سیاست خارجی می‌خواهد که با این تخصیص منابع به کنشگری در محیط بین‌الملل دست بزنند. اگر در شرایط محیطی تغییری صورت پذیرد، دولت مجبور است این چرخه را از نو تکرار کند. به تعبیر سیستماتیک، دولت بازخوردهای^۱ محیط را دریافت می‌کند و متناسب با آنها، کنشگری خویش را بازآرایی می‌کند. نکته اینجاست که برخلاف مفروضات رویکرد استراتژیک، تمامی این روندها و برآوردها صرفاً در حوزه نظامی اتفاق نمی‌افتند، بلکه سیاستگذار خارجی همزمان به حوزه‌های موضوعی دیگر یعنی اقتصاد و فرهنگ نیز نظر دارد. به عبارت دیگر دولت مدام درگیر برنامه‌ریزی استراتژیک در حوزه‌های موضوعی مختلف است و می‌کوشد در کنار محاسبات عقلایی نگاهی استراتژیک به هنجارها، ایده‌ها و جهان‌بینی‌ها نیز داشته باشد. این همان نکته‌ای است که تئودور بایرد^۲ از آن به سازه‌انگاری استراتژیک^۳ تعبیر می‌کند (Baird, 2018: 120). به نظر می‌رسد که با انطباق مدل SWOT در مطالعات برنامه‌ریزی

۱. feedbacks

۲. Theodore Baird

۳. Strategic constructivism

استراتژیک با تحلیل سیاستگذاری خارجی^۱ می‌شود نگاهی استراتژیک و چندجانبه به توانایی‌ها و در عین حال شرایط محیطی دولت در عرصه سیاست خارجی داشت.

شکل ۱: ماتریس SWOT برای برنامه‌ریزی استراتژیک دولت در سیاستگذاری خارجی (منبع: نگارندگان)

^۱. Foreign Policy Analysis (FPA)

در مدل SWOT نخست نقاط قوت سازمان شناسایی می‌شوند و براساس این نقاط قوت، فرصت‌های کنشگری بیشینه‌ساز سازمان در محیط شناسایی می‌گردند. سپس نقاط ضعف سازمان فهرست می‌شوند تا پیش‌بینی شود که محیط با استعانت از چه عواملی قادر است بقای سازمان را به خطر اندازد. بنابراین رابطه مستقیمی میان دو گروه از خصیصه‌های داخلی سازمان یعنی نقاط قوت و نقاط ضعف آن با فرصت‌ها و تهدیدهای سازمان در محیط خارجی آن وجود دارد (نک: Gasparini, 2010: 2-11; Sarsby, 2016). منطق این مدل را می‌توان به سیاستگذاری خارجی دولت در ارتباط با یک دولت دیگر، یک سازمان بین‌المللی یا یک منطقه بسط داد. به این صورت که دولت سعی می‌کند توانمندی‌ها و ضعف‌های نظامی-امنیتی، اقتصادی و فرهنگی خود در محیط تعاملی با کنشگر مقابل را ارزیابی کند تا هم فرصت‌های پیش‌رو را بهتر بشناسد و هم اجازه ندهد محیط تعاملی - که به قصد انتفاع بدان پا گذاشته است - تبدیل به تهدیدی برای بقای آن شود. علاوه بر این، دولت در فرایند تعامل دیپلماتیک می‌کوشد از فرصت‌های پیش‌رو برای مرتفع‌ساختن ضعف‌های داخلی خود نهایت بهره‌برداری را به عمل آورد و با اتکالی بر توانمندی‌های داخلی خویش، تهدیدهای ناشی از فرایند تعامل دیپلماتیک را خنثی کند. در شکل ۱ کوشیده‌ایم مدل SWOT را متناسب با شاخص‌ها و همبستگی‌های مفروض در حوزه تحلیل سیاستگذاری خارجی دولت بازتعریف کنیم.

براساس این مدل، برای تحلیل سیاست خارجی ایران در محیط جدیدی که از سال ۲۰۰۸ در بالکان پدید آمده است، ابتدا باید نقاط قوت و نقاط ضعف درونی این کشور در محیط تعاملی مذکور با سایر دولت‌های کنشگر در این محیط ارزیابی شوند؛ سپس فرصت‌ها و تهدیدهای برآمده از این میدان دیپلماتیک فهرست شوند. در آخر نیز بررسی شود که چگونه ایران در بالکان از فرصت‌های بین‌المللی ایجادشده برای از میان‌برداشتن ضعف‌های داخلی خود استفاده کرده و چگونه با اتکالی بر توانمندی‌های خود به تهدیدهای برآمده از این منطقه پاسخ داده است؟

ب) نقاط قوت و ضعف ایران در محیط تعاملی با بالکان

۱. **نظامی:** هر قدرت منطقه‌ای برای به‌کارگیری نیروی نظامی در خارج از منطقه نفوذ سنتی خود با مقدرات و محذوراتی مواجه است. ایران نیز به مثابه یک قدرت منطقه‌ای نظامی در استفاده از توانمندی‌های نظامی خود در خارج از خاورمیانه از جمله در منطقه بالکان با محدودیت‌هایی مواجه است و البته توانمندی‌های خاصی نیز دارد. ایران در چهار دهه گذشته تلاش کرده است با نقش‌آفرینی در مناطقی چون آفریقا و آمریکای جنوبی از حجم فشارهای

همسایگان و قدرت‌های بزرگ بر خود بکاهد. از این رو حمایت از جنبش‌های رهایی‌بخش در مناطق نفوذ قدرت‌های بزرگ و نیز در مجاورت همسایگان معارض را در دستور کار سیاست خارجی خود قرار داده است. تجارب ۴۰ سال گذشته به ایران این امکان را می‌دهد که از گروه‌های شبه‌نظامی در منطقه بالکان حمایت کند. آموزش، مشاوره و پشتیبانی در جنگ‌های نامتقارن مهم‌ترین توانمندی ایران در این زمینه هستند (Wehrey & et al., 2009: 46)؛ توانمندی‌هایی که با حضور در جنگ‌های سوریه و یمن تقویت شده‌اند (Defence Intelligence Agency, 2019: 33). افزون بر این، توانمندی‌های ایران در حوزه ساخت جنگ‌افزارهایی که گروه‌های شبه‌نظامی و دولت‌ها به آسانی می‌توانند به آنها دسترسی پیدا و از آنها استفاده کنند این سال‌ها رشد چشمگیری داشته‌اند. از یک سو ایران در حال تبدیل شدن به یکی از تأمین‌کنندگان تسلیحات سبک در خاورمیانه است. از سوی دیگر توسعه صنایع موشکی نه تنها به خودکفایی دفاعی نسبی ایران انجامیده، بلکه این کشور را به یکی از تأمین‌کنندگان تسلیحات موشکی در جنگ‌های کنونی در خاورمیانه تبدیل کرده است (نک: SIPRI Defence Intelligence Agency, 2019: 44 Database)؛ حزب‌الله لبنان و حوثی‌های یمن با در اختیار گرفتن موشک‌های ایرانی توانسته‌اند عدم تقارن نظامی خود با اسرائیل و عربستان سعودی را کمتر کنند. همچنین صنایع پهپادی ایران رشد خیره‌کننده‌ای داشته‌اند و این کشور را به یکی از تولیدکنندگان پهپادهای نظامی ارزان قیمت تبدیل کرده‌اند (Rubin, 2020)؛ کما اینکه جنگ اوکراین شاهد اولین عرض‌انداز ایران در این حوزه در خارج از خاورمیانه بوده است. در کنار این توانمندی‌ها، ایران برای نفوذ نظامی در بالکان با محدودیت‌های مهمی نیز مواجه است که توانمندی‌های اعمال نفوذ آن را به شدت تحت‌الشعاع قرار می‌دهند. نخست اینکه به دلیل فاصله جغرافیایی با بالکان قادر نیست همچون قدرت‌های بزرگ به مداخله نظامی مستقیم در بالکان بپردازد. افزون بر این، بالکان در قلب قلمرو جغرافیایی ناتو واقع شده و این موقعیت حضور نظامی مستقیم ایران در آنجا را تقریباً ناممکن ساخته است. از این رو قدرت‌های بزرگ غربی همواره نسبت به تلاش‌های پراکنده ایران برای افزایش نفوذ نظامی در بالکان حساسیت نشان داده‌اند. این حساسیت تا حدی بوده است که ماده سه موافقتنامه دیتون برای اخراج نیروهای ایرانی از خاک بوسنی در این موافقتنامه گنجانده شد (نک: UN Peacemaker, 2024). این حساسیت محدود به این کشورها نمی‌شود. روسیه نیز که از قرن نوزدهم تحولات بالکان را به عنوان منطقه مردمان اسلاو با حساسیت ویژه‌ای دنبال می‌کند، مانع این اعمال نفوذ شده یا خواهد شد. ترکیه هم براساس گفتمان نوع‌ثمنی‌گرایی خود خواهان

گسترش در بالکان است (Koppa, 2021) و به همین دلیل رقبای جدید در این منطقه را برنمی‌تابد.

۲. اقتصادی: ایران دست‌کم در هشت حوزه می‌تواند روابط خود با کشورهای بالکان را توسعه دهد. حوزه اول توانمندی‌های ایران در زمینه تأمین انرژی است. ایران جزو ۲۰ صادرکننده بزرگ نفت خام و دومین کشور دارنده بیشترین حجم ذخایر گاز طبیعی در دنیا است. کشورهای حوزه بالکان نیز به جز رومانی از جمله کشورهایی هستند که منابع فسیلی اندکی در اختیار دارند و از این رو به واردات نفت و گاز و فرآورده‌های آنها وابسته هستند (OPEC Database, 2023; World Bank Database, 2023). افزون بر این، بالکان در سال‌های گذشته یکی از مقصدهای کالاهای نفتی چون محصولات پتروشیمی و میعانات گازی بوده است (داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲). حوزه دوم توانمندی ایران در زمینه زیرساختی است. شرکت‌های ایرانی در چند دهه گذشته توانسته‌اند تجارب خوبی در زمینه ساخت سد، ساختمان، راه، تونل و سایر زیرساخت‌ها کسب کنند. این شرکت‌ها از توانمندی‌های خود در کشورهای همسایه‌ای چون ارمنستان، عراق و افغانستان استفاده کرده‌اند و حتی دامنه فعالیت‌های خود را به کشورهای دوردستی چون ونزوئلا گسترش داده‌اند. قاعدتاً این شرکت‌ها می‌توانند به کشورهای حوزه بالکان در زمینه ساخت زیرساخت‌های شهری و روستایی کمک کنند. افزون بر این، ایران در زمینه کشاورزی و محصولات غذایی نیز نسبت به کشورهای بالکان دارای مزیت‌های نسبی بسیاری است و می‌تواند محصولات گرمسیری یا وابسته به مناطق خشک چون انار، زرشک، کشمش، کیوی، رب گوجه فرنگی، گوشت ماکیان (قرقاول و بلدرچین)، زعفران، انجیر، دام زنده، بادام‌زمینی، لوبیا چیتی، گلاب، میوه خشک، گیاهان دارویی، خرما، مرکبات و پسته را روانه بازارهای این منطقه کند (نک: شجری، حسنی و صلاح، ۱۴۰۰: ۲۸۶؛ داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲). حوزه چهارمی که می‌توان برای همکاری‌های دوجانبه متصور شد، گردشگری است. هر ساله ایرانیان بسیاری برای گردش راهی اروپای غربی و جنوب شرق آسیا می‌شوند و کشورهای حوزه بالکان در زمره مقاصد عمده آنها نیستند. با هدایت بخشی از تحرک اجتماعی در این زمینه به سمت بالکان نه تنها پیوندهای فرهنگی تقویت می‌شوند، بلکه گردشگران فرصت‌های تجاری جدیدی برای توسعه روابط اقتصادی با کشورهای منطقه پیدا می‌کنند. علاوه بر این، ایران به صورت متقابل تبدیل به یکی از مقاصد گردشگری مردمان بالکان خواهد شد. حوزه پنجم سرمایه‌گذاری است. عواملی چون چشم‌انداز روشن عضویت در اتحادیه اروپا، ثبات اقتصاد کلان، موقعیت استراتژیک، مالیات اندک، نیروی کار ارزان، تنوع اقتصادی و نیروی انسانی آموزش‌دیده،

کشورهای بالکان را به مکانی جذاب برای سرمایه‌گذاری خارجی تبدیل کرده‌اند (European Bank for Reconstruction and Development, 2023). داده‌های بانک جهانی نشان می‌دهد که در فاصله سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸، جریان‌های ورودی سرمایه‌گذاری خارجی به کشورهای کرواسی و صربستان بیش از دو برابر، به رومانی بیش از سه برابر و در اسلوانی بیشتر از سیزده برابر شده‌اند؛ تا آنجا که حجم این سرمایه‌گذاری‌ها از حجم تولید ناخالص داخلی خود آنها پیشی گرفته است (Maček & et al., 2021: 1017). خود این کشورها نیز مشوق‌های گسترده‌ای را برای جذب سرمایه‌های خارجی در نظر گرفته‌اند. به عنوان نمونه، یارانه‌های سخاوتمندانه‌ای که مقدونیه شمالی، صربستان و تا حد کمتری بوسنی و هرزگوین برای تحقق این امر در نظر گرفته‌اند، باعث شده است جریان فزاینده‌ای از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی روانه این کشورها شود؛ جریانی که باعث توسعه صنایع تولیدی به‌ویژه صنایع ماشین‌سازی و تجهیزات حمل‌ونقل در سال‌های اخیر شده است (Krasniqi & et al., 2022: 3). خدمات مالی و بانکی ششمین حوزه‌ای است که ایران می‌تواند در آن به همکاری با کشورهای بالکان و سرمایه‌گذاری در آنجا بپردازد. به عنوان نمونه، ۸۰ درصد از دارایی‌های سیستم بانکی رومانی در اختیار بانک‌های خارجی است. بانک‌های اتریشی و شرکت‌های تابعه بانک‌های یونانی به ترتیب با در اختیار داشتن ۳۸ و ۱۴ درصد از این دارایی‌ها، بیشترین کنترل را بر نظام بانکی این کشور دارند (Hafizi & Bushi, 2014: 348). تعاملات تکنولوژیک هفتمین حوزه‌ای است که برای همکاری ایران با کشورهای بالکان می‌توان متصور شد. براساس گزارش‌های بانک جهانی و گزارش‌های ملی، این کشورها در حوزه‌های تکنولوژی‌های اطلاعاتی، انرژی‌های تجدیدپذیر، مدیریت آب و محیط زیست، تولید نوآورانه، سلامت و زیرساخت به شدت به انتقال فناوری از خارج از مرزهایشان نیاز دارند (برای نمونه نک: World Bank, 2018; World Bank, 2019). آخرین و مهم‌ترین حوزه همکاری‌های دوجانبه‌ای که می‌توان تصور کرد، مشارکت دادن این کشورها در کریدورهای تجاری است که ایران برای اتصال مسیرهای تجاری شرق به غرب محتمل است در نظر داشته باشد. به‌رغم همه این توانمندی‌ها، ایران برای تعامل اقتصادی در محیط بالکان از چند ضعف عمده در رنج است که بسیاری را برای گسترش این تعاملات ایجاد می‌کنند. تحریم‌های نفتی و تحریم سیستم بانکی و سرمایه‌گذاری مهمترین موانع مشارکت اقتصادی ایران در بالکان هستند. دوم اینکه ایران در بالکان با رقبای اقتصادی بزرگی مواجه است. اتحادیه اروپا، آمریکا و روسیه مهمترین این رقبای هستند. ترکیه و یونان نیز به عنوان تأمین‌کنندگان اقتصادی عمده منطقه‌ای در بالکان به فعالیت مشغول‌اند. سوم اینکه پس از خروج ایران از بوسنی در دهه ۱۹۹۰ براساس توافقنامه دیتون،

تبلیغات گسترده‌ای علیه حضور ایران در بالکان به راه افتاد؛ تبلیغاتی که به گونه‌ای ایران‌هراسی در برخی از کشورهای منطقه همچون مقدونیه شمالی را منجر شده و همین امر نیز مانع بزرگی برای گسترش روابط اقتصادی با آنها است (نک: بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، سخنرانی ۲۷ اسفند ۱۳۸۳). البته ناگفته نماند که عکس این قضیه در برخی کشورهای منطقه نیز صادق است. در مناطق صرب‌نشین به دلیل رویکرد ضدآمریکایی‌اش و در مناطق مسلمان‌نشین نیز به سبب حمایت تاریخی از بوشنیاک‌ها و تا حد کمتری آلبانیایی‌تبارها، به ایران نگاه نسبتاً مثبتی وجود دارد.

۳. فرهنگی: توانمندی‌های فرهنگی ایران در محیط تعاملی بالکان را می‌توان در چهار حوزه دسته‌بندی کرد. اول اینکه بخش زیادی از جمعیت مردمان کشورهای بالکان را مسلمانان تشکیل می‌دهند. از جمعیت ۶۰ میلیون نفری یازده کشور مورد مطالعه، ۹۰۳۶۰۰۰ نفر یا بیش از ۱۵ درصد مسلمان هستند. مسلمانان در کشورهای آلبانی، بوسنی و کوزوو به ترتیب با ۷۰، ۴۱ و ۹۱ درصد از کل جمعیت در اکثریت قرار دارند و در جمهوری مقدونیه با ۳۴ درصد از کل جمعیت این کشور در رقابت با اکثریت ۴۶ درصدی مسیحیان ارتدوکس هستند. پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهند که مسلمانان در آلبانی، بوسنی، کوزوو و مقدونیه در سال ۲۰۳۰ به ترتیب بیش از ۸۳، ۴۲، ۹۳ و ۴۰ درصد از کل جمعیت این کشورها را تشکیل خواهند داد (World Population Review, 2023؛ داده‌های جمع‌آوری و سازماندهی‌شده توسط نویسندگان، ۱۴۰۲). دین عامل پیوندهای این گروه از جمعیت کشورهای یادشده با ایران از دهه ۱۹۹۰ بوده است. این پیوندهای دینی خود را در مشارکت مسلمانان منطقه در رویدادهای فرهنگی مشترک یا رویدادهای فرهنگی که ایران بانی برگزاری آنهاست، نشان می‌دهد. به عنوان مثال همواره قاریانی از بالکان در مسابقات قرآنی که ایران برگزار می‌کند، شرکت می‌کنند، یا در سطح کلان، کشورهای آلبانی و بوسنی به ترتیب اعضای کامل و ناظر در سازمان کنفرانس کشورهای اسلامی هستند. دوم اینکه پیوندهای تاریخی مشترکی میان کشورهای حوزه بالکان به‌ویژه بخش جنوبی آن که فرهنگی متأثر از یونان دارند با ایران وجود داشته است. ادبیات فارسی گواه وجود چنین پیوندهایی در ادوار مختلف تاریخی است. سوم اینکه بنا به این پیوندهای مذهبی و تاریخی، از قرن بیستم میلادی علاقه خاصی به زبان فارسی در میان بخشی از مردمان بالکان شکل گرفته است (شادآرام، ۱۳۹۵). چهارم اینکه در یک قرن و اندی گذشته، سنت چپ در ایران و کشورهای بالکان، گفتمان مسلط سیاسی و اجتماعی بوده و همین عامل نیز به نزدیکی مردمان ایران پس از انقلاب با دولت‌های یوگسلاوی سابق (و برخی دولت‌های جانشین آن یعنی آلبانی، بلغارستان و رومانی) و

تا حدی یونان انجامید. این توانمندی‌ها با نقاط ضعفی نیز همراه هستند. درست است که مسلمانان بخش زیادی از جمعیت بالکان را تشکیل می‌دهند، اما بخش عمده‌ای از مسلمانان منطقه اهل سنت هستند؛ مذهبی که مدارای اندکی نسبت به شیعیان از خود نشان می‌دهد. افزون بر این، نفوذ سلفی‌گرایی در میان مسلمانان منطقه نیز این شکاف را عمیق‌تر می‌کند (Petrović, 2016). سوم اینکه پیوندهای تاریخی میان این منطقه با ایران قریب ۵۰۰ سال است که به واسطه حضور امپراتوری عثمانی و دولت جانشین آن یعنی ترکیه گسسته شده است. امپراتوری اتریش نیز در دوره تسلط بر بخش غربی آن رابطه سیاسی و فرهنگی چندانی با ایران نداشته و این گسست را افزون‌تر کرده است. از سوی دیگر روسیه نیز در دو سده گذشته بالکان را به حوزه نفوذ سیاسی، فرهنگی و اقتصادی خود تبدیل نموده است. بنابراین از این پیوندهای تاریخی صرفاً می‌توان در ژست‌های دیپلماتیک بهره برد؛ چراکه پیوندهای تاریخی - اجتماعی پیشین دیگر وجود خارجی ندارند. همین عامل هم مسبب چهارمین و مهم‌ترین نقطه ضعف فرهنگی ایران در تعامل با بالکان یعنی تفاوت‌های زبانی است. یونانی‌تباران و اسلاوتباران در بالکان به زبان‌هایی سخن می‌گویند که مشترکات تاریخی اندکی با زبان فارسی دارند. نفوذ زبان‌ها و فرهنگ‌های ترکی، روسی و اروپایی در چند قرن گذشته امکان یافتن بنیادهای فرهنگی مشترک را بسیار کمتر کرده است. پنجمین نقطه ضعف فرهنگی ایران، کمرنگ‌شدن تدریجی نفوذ سنت فکری چپ سیاسی در کشورهای بالکان در دوره پس از فروپاشی شوروی و بلوک شرق است.

ج) فرصت‌ها و تهدیدهای ایران در محیط تعاملی با بالکان

۱. **نظامی:** تمامی کشورهای بالکان به استثنای صربستان و کوزوو از اعضای ناتو هستند یا چون بوسنی در شرف عضویت در آن هستند و به همین دلیل ایران در فضای پسمانزعه در بالکان نتوانسته است سهم چندانی از همکاری‌های نظامی داشته باشد. اسلونی، بلغارستان و رومانی در سال ۲۰۰۴ و در بحبوحه مناقشات در بالکان به این سازمان پیوستند تا مانع اعمال نفوذ ملی‌گرایان افراطی و روسیه شوند. ناتو در پی استقلال کوزوو و به منظور جلوگیری از افزایش نفوذ روسیه، ایران و عربستان در میان مسلمانان بالکان، اقدام به پذیرش درخواست عضویت آلبانی، بوسنی و کرواسی نمود. در سال‌های بعد نیز با پذیرش مونته‌نگرو (۲۰۱۷) و جمهوری مقدونیه (۲۰۲۰) به شمار اعضای خود در بالکان افزود. بنابراین در فضای پسمانزعه، شرایط امکان نفوذ نظامی ایران در بالکان به محاق رفت و به همان کمک‌های نظامی اندکی محدود ماند

که در دهه ۱۹۹۰ روانه بوسنی ساخته بود؛ هرچند پس از جنگ اوکراین، زرمه‌هایی از علاقه صربستان به خرید پهپاد شاهد ۱۳۳ به گوش می‌رسد.

گسترش ناتو در بالکان نه تنها مانع گسترش نفوذ نظامی ایران در منطقه شد، بلکه تهدیدات جدیدی را متوجه آن ساخته است. نخست اینکه ایالات متحده و ناتو از دهه ۲۰۱۰ تلاش کرده‌اند بر میزان تسلیحات متعارف و تعداد پایگاه‌های نظامی خود در بالکان بیفزایند و فرایند گسترش ناتو به شرق را تقویت کنند. در این راستا، در سال ۲۰۱۵ کار ساخت پایگاه دوسلو^۱ در جنوب رومانی را به اتمام رساندند؛ پایگاهی که در آن برای نخستین بار، نسخه زمینی سیستم دفاعی موشکی بالستیک به کار گرفته شد و ۲۰۰ تا ۵۰۰ کارمند نظامی و غیرنظامی آمریکایی به کار در آن مشغول شدند. قرار بود سایت دوم این سامانه تا سال ۲۰۱۸ در لهستان مستقر شود که به دلیل فشارهای روسیه تاکنون دو بار به تعویق افتاده است. این سامانه بر عمق استراتژیک ناتو در برابر موشک‌های ایرانی می‌افزاید و در عین حال، در کنار سایر پایگاه‌های بالقوه در خاورمیانه، امکان بیشتری برای هدف قراردادن ایران از پایگاه‌های زمینی فراهم می‌کند.

دوم اینکه آمریکا در سال ۲۰۱۳ موفق شد نظر آلبانی برای استقرار مجاهدین خلق در خاک این کشور را جلب کند. این گروه شبه‌نظامی پس از اخراج از کمپ اشرف، در نزدیکی تیرانا در کمپ دیگری با نام اشرف ۳ مستقر شده‌اند و از این پایگاه به حملات سایبری و همچنین تبلیغات سیاسی علیه جمهوری اسلامی مشغول هستند. به رغم رایزنی‌های بسیار، ایران تا سال ۲۰۲۲ موفق نشد نظر آلبانی برای اخراج اعضای این گروه از خاک آن کشور را جلب کند. از این رو در این سال، هکرهای ایرانی دست به حملات سایبری علیه زیرساخت‌های این کشور زدند. این حمله باعث شد ادی رامای، رئیس‌جمهور آلبانی، بحث توسل به ماده پنج منشور ناتو را برای تهدید ایران مطرح کند؛ طرحی که با توجه به اینکه باعث گسترش تعهدات اعضای ناتو از جنگ کلاسیک به جنگ سایبر خواهد شد با واکنش سرد سایر اعضای این سازمان مواجه گردید. به نظر می‌رسد که یکی از اهداف آمریکا از استقرار مجاهدین خلق در آلبانی، استفاده از توانایی‌های اطلاعاتی این گروه برای رصد فعالیت‌های خرد ایران در بالکان باشد. از یک سو، آمریکا با تعقیب سیاست گسترش ناتو به شرق و همچنین استقرار سپر دفاع موشکی در بالکان، فضایی برای گسترش نفوذ نظامی ایران در سطح میان‌دولتی باقی نگذاشته است و از سوی دیگر، با استقرار این سازمان در منطقه قصد دارد در صورت محقق شدن امکان نامحتمل توسل ایران به نیروهای اسلام‌گرا در

^۱. Deveselu

بالکان، نیروی نیابتی مشابهی برای مقابله با آنها در اختیار داشته باشد. در یک جمع‌بندی کلی، به جز صادرات تسلیحاتی چون پهپاد و موشک‌های با برد کوتاه، به نظر نمی‌رسد که فرصت‌های نظامی چندانی برای اعمال نفوذ ایران در بالکان باقی گذاشته شده باشند. در عین حال بر میزان و نوع تهدیدهای نظامی که از جانب این منطقه متوجه ایران هستند، افزوده شده است. به همین دلیل ایران در یک دهه گذشته عاقلانه ترجیح داده است موضعی مشابه مواضع روسیه در قبال تحولات نظامی-امنیتی در بالکان اتخاذ کند. بر همین اساس است که برخلاف رویه رایج حمایت از کشورهای مسلمان، از شناسایی کوزوو سر باز زد و همکاری‌های اقتصادی خود با صربستان را گسترش داده است؛ دولتی که ایران در دهه ۱۹۹۰ برای مقابله با آن به کمک بوشنیاک‌ها شتافته بود.

۲. اقتصادی: خاتمه‌یافتن بحران ۲۰۰ ساله بالکان در سال ۲۰۰۸ با آغاز تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران مقارن بود. از آنجا که ایالات متحده و اتحادیه اروپا واضعان این تحریم‌ها بودند و در عین حال گسترش اتحادیه و ناتو در رأس سیاست‌های این دو در بالکان بود، ایران نتوانست سهم چندانی از بازار این کشورها داشته باشد. جدول‌های یک و دو حجم صادرات ایران به بالکانی‌ها و واردات از این کشورها در فاصله سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۲ را نشان می‌دهند. شیشه، محصولات ریخته‌گری، مواد معدنی (به‌ویژه سنگ آهن هماتیت)، محصولات پتروشیمی (اوره، پروفیل، پلی‌اتیلن و...)، سنگ‌های ساختمانی و محصولات کشاورزی (خرما، انگور و پسته)، عمده‌ترین محصولات صادراتی ایران به یازده کشور یادشده بوده‌اند. همچنین در همین بازه زمانی، کالاهایی چون ماشین‌آلات کشاورزی، ماشین‌آلات و قطعات یدکی صنعتی، موتورها و قطعات برقی، دارو، تجهیزات پزشکی، شیرآلات، لوازم خانگی، تجهیزات آزمایشگاهی و بالابرها مهم‌ترین کالاهای وارداتی ایران از این کشورها بوده‌اند. تحلیل این داده‌ها نشان می‌دهد که در دوره مورد مطالعه ما، روابط تجاری ایران با بالکانی‌ها ناچیز بوده و هیچ‌گاه صادرات آن به این کشورها از ۰/۵ درصد کل صادرات و واردات از آنها از ۱ درصد کل واردات فراتر نرفته است. بدتر اینکه تراز تجاری ایران با آنها تا سال ۱۳۹۶ منفی بوده است (نمودار ۱). در مقابل، رقبای سنتی یعنی کشورهای اتحادیه اروپا و روسیه و رقبای جدید یعنی چین، اسرائیل و عربستان توانسته‌اند از فرصت‌های اقتصادی به وجودآمده بهره بیشتری ببرند.

جدول ۱. آمار صادرات به کشورهای بالکان (میلیون دلار)

کشور	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱
آلبانی	۰/۹	۰/۶	۰/۳	۱/۳	۰/۳	۰/۹	۱/۳	۱/۳	۵/۳	۴/۹	۳/۳	۳/۴	۳/۴	۳۵/۸
اسلونی	۲/۵	۳/۴	۴۷/۳	۲۸/۹	۳/۴	۰/۴	۰/۷	۲	۱۴/۸	۷/۳	۰/۳	۰/۴	۱/۸	۲/۴
بلغارستان	۱۱/۳	۱۰/۲	۷/۵	۱۰/۷	۶/۹	۵	۳۰/۳	۵۴/۹	۴۴/۴	۷۱/۳	۵۳/۷	۳۴/۴	۱۰۰/۲	۹۵/۳
بوسنی	۱/۵	۰/۵	۰/۹	۰/۴	۰/۷	۰/۷	۱/۱	۱	۴/۴	۴	۴/۳	۴/۳	۸/۹	۴/۹
رومانی	۲۴/۴	۲۶/۲	۳۱	۳۲/۲	۱۳	۱۳/۱	۱۱/۷	۳۲/۴	۵۹/۸	۴۹/۶	۲۸/۴	۲۷/۱	۸۴/۴	۶۳/۹
صربستان	۰/۱	۰/۲	۰/۴	۰/۹	۰/۵	۰/۲	۱/۹	۲/۹	۱۲/۶	۱۸/۸	۹/۶	نامعلوم	نامعلوم	۱۹/۳
مونته‌نگرو ^۲	۰/۵	۲/۳	۲/۹	۲/۵	۴/۶	۳/۴	۱	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	۲۴/۸	۱۹/۳
کرواسی	۴/۸	۱/۷	۸/۴	۴	۵	۰/۴	۰/۵	۰/۳	۱/۳	۳/۶	۱/۲	۱/۲	۱/۸	۲
کوزوو ^۳	۰/۲	۰/۲	۰/۵	۰/۳	۰/۳	۰/۴	۰/۲	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم
مقدونیه	۳/۳	۲/۴	۳/۱	۲/۶	۳/۴	۱/۵	۲/۵	۳/۵	۳/۶	۵/۱	۴	۴/۸	۶	۵
یونان	۱۲/۸	۱۲/۸	۱۵/۳	۱۲/۸	۶	۵/۸	۶/۶	۳۴/۹	۳۴/۹	۲۸/۷	۸/۶	۵/۶	۱۲/۹	۹/۱
ارزش کل	۸۲	۹۱/۶	۱۱۸	۹۷/۸	۴۴/۶	۳۲/۳	۵۸/۳	۱۲۴/۹	۱۸۱/۵	۱۹۳/۶	۱۱۳/۹	۹۰/۱	۲۴۶/۷	۲۳۷/۸
کل صادرات ایران	۱۸۳۳۳	۴۳۷۸۲	۲۶۵۵۰	۳۳۸۱۸	۳۲۵۶۷	۳۱۵۵۲	۳۶۵۵۵	۴۴۰۴۱	۴۶۹۸۲	۴۴۶۷۰	۴۱۴۳۳	۳۳۸۶۰	۴۸۴۴۰	۱۰۸۱۱۳
درصد از کل صادرات ایران	۰/۴	۰/۳	۰/۴	۰/۲	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۲	۰/۳	۰/۴	۰/۲	۰/۲	۰/۵	۰/۲

منبع: داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران؛ داده‌های گردآوری و سازماندهی شده توسط نویسندگان، ۱۴۰۲.

جدول ۲. آمار واردات از کشورهای بالکان (میلیون دلار)

کشور	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱
آلبانی	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	۰/۱	۰/۳	نامعلوم	۰/۲	نامعلوم	۱/۵	۰/۲
اسلونی	۵۴/۳	۳۳/۵	۲۶/۴	۲۲/۴	۱۴/۱	۱۲/۴	۱۴	۳۹/۸	۳۵	۲۴/۶	۲۳/۷	۲۲/۴	۲۷/۳	۲۵/۹
بلغارستان	۶/۵	۶/۸	۱۴/۳	۷۹/۳	۹/۹	۲۵/۱	۹۶/۳	۱۴/۸	۲۲/۷	۱۴/۳	۱۳/۹	۸/۷	۷/۳	۱۱/۴
بوسنی	۱/۶	۴/۳	۱	۱/۶	۰/۳	۰/۵	۰/۹	۱/۱	۰/۴	۰/۷	۰/۳	۰/۳	۰/۳	۰/۵
رومانی	۱۵۳/۲	۱۵۳/۳	۲۰۲/۱	۴۰۸/۱	۱۹۵/۶	۳۴/۴	۲۲۰/۲	۲۲۰/۲	۶۴/۴	۳۷/۳	۳۱/۵	۹	۲۰/۷	۲۰/۸
صربستان	۰/۱	۶/۴	۱/۹	۱۲/۳	۹/۲	۰/۸	۵/۳	۴۶/۷	۱۱/۹	۱۴/۲	۴/۳	نامعلوم	نامعلوم	۲/۵
مونته‌نگرو ^۵	۱۲/۸	۸	۲/۲	۱	۱/۴	۰/۱	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم

۱. در آمار سال ۱۳۹۴ گمرک تنها آمار ۵۰ واردکننده‌ی عمده از ایران را منتشر کرده است که هیچیک از کشورهای بالکان در بین آنها نیستند.

۲. ایران روابط خود با مونته‌نگرو را از ۲۸ جولای ۲۰۰۶ آغاز کرد. اما در ماه می ۲۰۱۶ بود که آن را مورد شناسایی رسمی قرار داد. اما به دلایلی نامعلوم، گمرک از سال ۲۰۱۶ ترجیح داده است داده‌های صربستان و مونته‌نگرو را به صورت یکجا منتشر کند.

۳. ایران تاکنون کوزوو را به رسمیت نشناخته است. اما گمرک تا سال ۱۳۹۳ آمار تجارت خارجی با این کشور را منتشر می‌کرد.

۴. در آمار سال ۱۳۹۴ گمرک تنها آمار ۵۰ واردکننده‌ی عمده از ایران را منتشر کرده است که هیچیک از کشورهای بالکان در بین آنها نیستند.

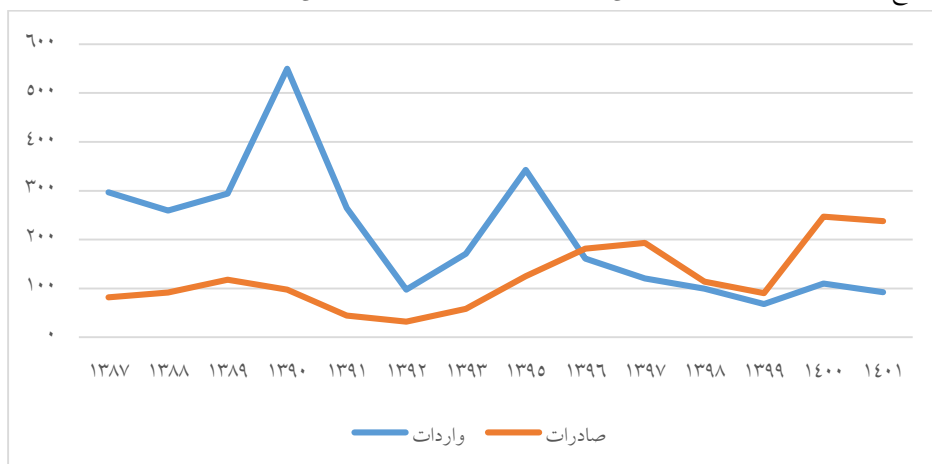
۵. ایران روابط خود با مونته‌نگرو را از ۲۸ جولای ۲۰۰۶ آغاز کرد. اما در ماه می ۲۰۱۶ بود که آن را مورد شناسایی رسمی قرار داد. اما به دلایلی نامعلوم، گمرک از سال ۲۰۱۶ ترجیح داده است داده‌های صربستان و مونته‌نگرو را به صورت یکجا منتشر کند.

فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره بیست و هفتم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۳

کرواسی	۴۳/۶	۷/۴	۵/۱	۴/۶	۲۲/۴	۱۴/۳	۱۱/۴	۲/۴	۳/۵	۳	۳/۲	۵/۹	۴/۸	۲/۷
نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم	نامعلوم
مقدونیه	۱۱/۳	-/۹	۱۹/۵	۱/۳	-/۰۶	-/۱	۳/۵	-/۸	-/۸	-/۷	-/۱	-/۵	-/۴	-/۴
یونان	۱۳/۲	۱۸/۴	۲۱/۱	۱۸	۱۱/۴	۹/۶	۱۶/۳	۱۶/۴	۲۰/۹	۲۵/۷	۲۱/۸	۱۵/۲	۴۳/۶	۲۷/۴
ارزش کل	۲۹۷	۲۵۹/۳	۲۹۴	۲۶۴/۷	۲۶۴/۷	۹۷/۶	۱۷۰/۷	۳۴۲/۴	۱۶۱/۳	۱۲۰/۳	۹۹/۳	۶۸	۱۱۰/۲	۹۲/۲
کل واردات ایران	۵۶-۲۲	۵۵۲۸۶	۶۴۴۴۹	۶۱۸۰۸	۵۳۴۵۰	۴۹۷۰۹	۵۳۵۶۹	۳۵۰۴۱	۵۴۴۵۹	۴۳۱۶۸	۴۴۰۹۱	۳۸۸۹۰	۵۲۹۹۶	۱۲۰۴۸۰
درصد از کل واردات ایران	۰/۵۳	۰/۴۶	۰/۴۵	۰/۸۸	۰/۱۴۹	۰/۱۹	۰/۳۱	۰/۹۷	۰/۲۹	۰/۲۷	۰/۲۲	۰/۱۷	۰/۲	۰/۰۷

منبع: داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران؛ داده‌های گردآوری و سازماندهی شده توسط نویسندگان، ۱۴۰۲

نمودار ۱. تراز تجاری ایران با کشورهای بالکان (میلیون دلار)

کشورهای بالکان به‌ویژه کشورهای حوزه رود دانوب از اواخر قرن هجدهم میلادی تبدیل به بخشی از منطقه پیرامونی اقتصادی دولت‌های بالادست رودخانه به‌ویژه آلمان شدند. کشورهای بالادست در دو قرن گذشته مجموعه روابط اقتصادی هم‌بسته‌ای را با کشورهای پایین‌دست دانوب یا همان کشورهای بالکان ایجاد کردند (Yao, 2022: 106). درست است که این پیوندهای اقتصادی در دوره جنگ سرد تا حدی تضعیف شدند، اما هیچ‌گاه به صورت کامل قطع نشدند. به‌ویژه با تأسیس اتحادیه اروپا به مثابه اتحادیه‌ای اساساً اقتصادی-امنیتی، این نهاد به همراه کشورهای عضو تلاش کردند بالکان را به مدار چرخه‌های اقتصادی-سیاسی سابق بازگردانند. هرچند پیش‌تر یونان هفت سال پس از سقوط رژیم نظامی یعنی در سال ۱۹۸۱ به عضویت اتحادیه درآمد بود، اما روند ادغام کامل همه بالکانی‌ها از سال ۲۰۰۷ بود که آغاز شد. در این سال رومانی و بلغارستان به اتحادیه پیوستند. شش سال بعد یعنی در ۲۰۱۳، کرواسی دومین

۱. ایران تاکنون کوزوو را به رسمیت نشناخته است. اما گمرک تا سال ۱۳۹۳ آمار تجارت خارجی با این کشور را منتشر می‌کرد.

دولت جانشین یوگسلاوی سابق پس از اسلونی شد که به عضویت اتحادیه درآمد. این میل به گسترش بازار اروپایی در بالکان همچنان فروکش نکرده است. کشورهای عضو اتحادیه قصد دارند با کاستن از نفوذ روسیه در سایر کشورهای بالکان، زمینه الحاق آنها به اتحادیه را فراهم آورند. مذاکرات مربوط به الحاق مونته‌نگرو و صربستان به ترتیب از سال ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ آغاز شد و آلبانی و مقدونیه شمالی نیز در سال ۲۰۲۰ چراغ سبز شروع مذاکرات را دریافت کردند؛ هرچند این مذاکرات هنوز آغاز نشده‌اند. تنها بوسنی و کوزوو باقی مانده‌اند که آنها نیز نامزدهای بالقوه الحاق به اتحادیه به شمار می‌روند.

روسیه نیز در این سال‌ها کوشیده است پیوندهای اقتصادی خود با کشورهای مصب دانوب و روابط اقتصادی دوران جنگ سرد را احیا کند. بنابراین همچنان بازار انرژی منطقه را در دست دارد و حضور گسترده کشورهای دیگری چون ایران را تحمل نخواهد کرد. افزون بر این، رقبای جدیدی برای ایران در بالکان نیز به وجود آمده‌اند که مهمترین آنها اسرائیل و عربستان سعودی هستند. به عنوان مثال، سالی بریسا نخست‌وزیر سابق آلبانی از سال ۲۰۱۲ تلاش کرد به اسرائیل نزدیک‌تر شود و همین امر باعث روانه‌شدن سرمایه‌های اسرائیلی به این کشور گردید؛ یا در نمونه‌ای دیگر، صربستان همزمان با پذیرش سرمایه‌گذاری‌های ایران، هر ساله به تعداد گردشگران خود به مقصد اسرائیل افزوده است (نک: Progonati, 2017). چین هم از دهه ۲۰۱۰ میلادی در راستای ابتکار کمربند و راه فعالانه تلاش کرده است سهم چشمگیری از بازار داخلی بالکانی‌ها را از آن خود کند. در این راستا، در پروژه‌های بزرگی در صربستان و مونته‌نگرو پروژه‌های کوچک‌تری در آلبانی، بوسنی و مقدونیه شمالی مشارکت کرده است. چین در فاصله سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۲۱ در قالب شرکت‌های دولتی و خصوصی و وام، به صورت مستقیم ۲/۵ میلیارد دلار در زیرساخت‌های امنیتی، دیجیتالی، حمل‌ونقل، انرژی، ذوب فلزات و معدن‌کاوی بالکانی‌ها سرمایه‌گذاری کرده است؛ چراکه بندر یونانی پیرائوس، یکی از مقاصد مهم راه ابریشم نوین و کمربند آن برای ورود کالاهای چینی به اروپا است (Stanicek & Tarpova, 2022: 2-3).

۳. فرهنگی: ایران در چند دهه گذشته تلاش کرده است از طریق قدرت نرم و دیپلماسی عمومی بر نفوذ خود در بالکان بیفزاید. از این رو عقد معاهدات همکاری علمی و فرهنگی، ایجاد مراکز تبلیغی و اسلامی در کشورهای منطقه و نیز مراکز و کرسی‌های ایران‌شناسی را در دستور کار خود قرار داده است. به عنوان مثال، در این راستا در سال ۱۳۹۰، در جریان سفر علی اکبر صالحی وزیر وقت امور خارجه به اسلونی، سند مبادله فرهنگی، علمی و آموزشی به امضای مقامات دو کشور رسید. همچنین در این مدت کرسی‌های ایران‌شناسی دانشگاه صوفیه بلغارستان،

دانشگاه ساریوو بوسنی، دانشگاه بخارست رومانی و... در این راستا توسعه داده شده‌اند. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی متولی دیپلماسی فرهنگی- علمی ایران با کشورهای منطقه بوده است و جامعه المصطفی در مأموریتی متفاوت، توسعه دیپلماسی مذهبی- علمی در بالکان را بر عهده داشته است. با وجود این فرصت‌ها، نقاط ضعف فرهنگی ایران در منطقه باعث شده‌اند که نتواند از این توانمندی‌ها به نحو معناداری استفاده کند. مهمترین دلیل تأثیرگذاری اندک دیپلماسی فرهنگی- مذهبی ایران این است که اسلام عامل کلیدی در معادلات مردمان بالکان نیست (8: 204; Kyuchukov, 2018; Progonati, 2017: 204) و ناسیونالیسم قومی مهمترین نیروی پیشران سیاسی در این منطقه است. ضمن اینکه ناسیونالیسم پس از فروپاشی بلوک شرق و یوگسلاوی، سنت سیاسی چپ را کاملاً به حاشیه راند؛ به نحوی که امروزه نقش چندان چشمگیری در سیاست خارجی بالکانی‌ها ایفا نمی‌کند. از این رو بود که تلاش‌های محمود احمدی‌نژاد رئیس دولت نهم و دهم جمهوری اسلامی برای بهره‌برداری از این سنت مشترک برای ایجاد پیوندهای سیاسی با بوسنی و سایر بالکانی‌ها راه به جایی نبرد. به همین دلیل، مردمان منطقه به فعالیت‌های دیپلماسی عمومی ایران به دیده تردید می‌نگرند و آنها را در راستای تقویت بنیادگرایی مذهبی تفسیر می‌کنند. افزون بر این، شکاف‌های مذهبی داخلی در این کشورها به همراه تفاوت‌های مذهبی با ایران، دامنه تأثیرگذاری این سیاست‌ها را به شدت محدود ساخته‌اند. بنابراین برخلاف تصور سیاستگذاران ایرانی، مذهب به جای اینکه برای سیاست خارجی ایران در بالکان فرصت- سازی کند، خود در حال تبدیل شدن به منبع تهدیدهای جدیدی است.

با رصد تحولات آلبانی، بوسنی، کوزوو و مقدونیه به عنوان کشورهایایی که میزان بیشترین جمعیت مسلمان در بالکان هستند، می‌توان روند تبدیل نقاط ضعف پیشین به تهدیدهای نو در پانزده سال گذشته را رصد کرد. بوسنی به عنوان مهمترین کشور مسلمان منطقه، در سال ۲۰۰۸ در قیاس با ۱/۵ میلیون شهروند مسلمان اهل سنت خود تنها ۲۳ هزار و ۴۰۰ شهروند شیعه داشته است. به عبارت دیگر شیعیان کمتر از ۰/۵٪ جمعیت آن را تشکیل می‌دادند (Progonati, 2017: 203). جالب اینکه در این سال‌ها این نسبت جمعیتی نیز کاهش یافته است. اکثریت اهل سنت نیز پیرو مذهب حنبلی و کلام ماتریدی هستند؛ مذهبی که مدارای چشمگیری در برابر سایر فرق و ادیان از خود نشان می‌دهد. بنابراین پس از مرگ علی عزت بگوویچ و در سال‌های بعد از استقلال کوزوو، ایران نتوانسته آن‌گونه که در نظر داشته است نفوذ فرهنگی خود را در این کشور بسط دهد.

در آلبانی نیز شکاف‌های مذهبی توان تأثیرگذاری فرهنگی ایران در این مدت را محدود کرده‌اند. بکتاشیه به عنوان فرقه‌ای عرفانی که نزدیکی بسیاری به تشیع دارد، قدرت معنوی-سیاسی پیشین خود در دوره عثمانی را از دست داده است و طرفداران آن که با پیدایش دولت ترکیه جدید و سیاست‌های ضدمذهبی آتاتورک مجبور به مهاجرت به مناطق مرکزی آلبانی امروز شدند، فاقد نگره‌های سیاسی-مذهبی سابق هستند. مهم‌تر اینکه فرقه‌های اهل سنت حنفی و سلفی مهمترین جریان‌ها در سپهر عمومی در آلبانی هستند؛ جریان‌هایی که نگاهی عمدتاً منفی به ایران و سیاست خارجی آن دارند. سلفی‌ها تحت نفوذ عربستان سعودی هستند و حنفی‌ها رویکردی لیبرال و مدرن به سیاست دارند. گروه دوم حتی تلاش دارند بکتاشی‌ها را با خود در زیر چتر یک اسلام پان‌آلبانیایی درآورند. به همین دلیل هم سالی بریسا در سال ۲۰۱۲ روابط دیپلماتیک آلبانی با اسرائیل را برقرار ساخت و سرمایه‌های اسرائیلی روانه آلبانی شدند (Progonati, 2017: 205).

در کوزوو حساسیت‌ها نسبت به فعالیت‌های دیپلماسی فرهنگی ایران شدیدتر بوده است. ایران از دهه ۲۰۰۰ و در رقابت با عربستان تلاش کرد بر نفوذ فرهنگی خود در میان مسلمانان کوزووایی بیفزاید، اما با جنگ کوزوو و استقلال این کشور ورق به سود آمریکایی‌ها برگشت. ایران تشکیل این کشور را پروژه‌ای آمریکایی می‌داند؛ چراکه پس از پایان جنگ اقدام به تأسیس یک پایگاه نظامی در آنجا نمود. بنابراین این کشور را مورد شناسایی رسمی قرار نداده است. همین امر هم باعث حساسیت مقامات کوزوو به فعالیت‌های فرهنگی ایران و حضور سازمان‌های به ظاهر مردم‌نهاد وابسته به آن شده است. دادستانی کوزوو مدعی است که بسیاری از این سازمان‌ها با مطرح شدن لزوم افشای منابع مالی و اهداف مخارجی این منابع تلاش می‌کنند از شر صدها هزار یورویی که از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۵ از ایران و عربستان دریافت کرده‌اند، خلاص شوند. وزارت اداره عمومی کوزوو در جولای ۲۰۱۶ فعالیت پنج مؤسسه «قرآن»، «نساء»، «ابن‌سینا»، «ساحل آفتاب» و «انجمن اهل بیت^(ع)» را به دلیل تعارض این فعالیت‌ها با قانون اساسی ممنوع اعلام کرد. این وزارت‌خانه پیش‌تر در سال ۲۰۱۵ مدعی شد که این مؤسسات وابسته به ایران به دنبال گسترش تشیع، آمریکاستیزی و یهودستیزی در کوزوو هستند و جامعه المصطفی به ریاست علیرضا اعرافی آنها را کنترل می‌کند (Progonati, 2017: 207).

حساسیت‌های مشابهی از دهه ۲۰۱۰ نسبت به فعالیت‌های فرهنگی ایران در مقدونیه شمالی نیز پدید آمده است. آلبانیایی‌ها ۳۵ درصد از جمعیت مقدونیه شمالی را تشکیل می‌دهند و بزرگترین اقلیت این کشور هستند. دولت مقدونیه این اقلیت را تهدیدی برای اکثریت یعنی

اسلاوها تلقی می‌کند و بنابراین به اختلافات میان پیروان بکتاشیه و اهل سنت در میان این اقلیت دامن می‌زند. ایران در مقدونیه نیز تلاش کرده است از قدرت نرم خود برای نفوذ در بین این اقلیت استفاده کند و نه تنها ارتباطاتی را با احزاب آلبانیایی در مقدونیه برقرار ساخته، بلکه در دانشگاه تتوفو^۱ یک مرکز ایران‌شناسی تأسیس کرده است.

جدای از این موارد، دست‌کم در یک دهه گذشته، تهدید فرهنگی نوینی از جانب کشورهای مسلمان بالکان متوجه ایران شده است و آن رشد سلفی‌گرایی در آنها است. برآوردها نشان می‌دهند که از ۱۹۸۹ تا ۲۰۰۲، ده‌ها هزار جنگجوی مسلمان عمدتاً از کشورهای عربی برای حمایت از مسلمانان بالکان وارد این منطقه شدند که براساس اسناد رسمی نزدیک به ۳۰ هزار نفر از آنها بوسنی را ترک نکردند. پس از پایان جنگ، بسیاری از این جنگجویان در بوسنی، مونتنگرو، مقدونیه شمالی، کوزوو و... با تأسیس مساجد سفیدبی‌مناره مشهور خود به سازماندهی گروه‌های وهابی به‌ویژه در میان جوانان طبقات پایین مشغول شدند و طی دو دهه گذشته موفق شدند وهابیت را به عنوان جنبش اسلامی جدیدی در بالکان مطرح نمایند. جالب اینکه این جنبش بخشی از نیروهای رزمنده القاعده و از دهه ۲۰۱۰ بخشی از جنگجویان داعش را تأمین کرده است (Sakovic & Aleksandar, 2017: 78). مورد آخر از این جهت اهمیت دارد که گروه‌های سلفی از جمله داعش به‌رغم کاهش تهدید نظامی آنها، همچنان یکی از چالش‌های بسیار جدی امنیتی در کشورهای اطراف ایران به شمار می‌روند.

نتیجه‌گیری

داده‌های پژوهش نشان می‌دهند که ایران در فضای پسامنازه در بالکان تلاش کرده است از توانمندی‌های نظامی، اقتصادی و فرهنگی خود برای افزایش نفوذ در این منطقه استفاده کند. در حوزه‌ی نظامی-امنیتی عواملی چون گسترش ناتو به شرق و تلقی روسیه و ترکیه از این منطقه به مثابه منطقه نفوذ سنتی خود باعث شده‌اند که ایران نه تنها نتواند از توانمندی‌های خود در زمینه حمایت از گروه‌های اسلام‌گرا و صادرات تسلیحات استفاده کند، بلکه با استقرار سپر دفاع موشکی و همچنین اسقرار مجاهدین خلق در آلبانی، تهدیدهای نوینی از جانب این نقطه مهم ژئوپلیتیک متوجه آن شود. در حوزه اقتصادی نیز با وجود توانمندی‌های هشت‌گانه‌ای که از آنها سخن گفتیم، پیوستن تدریجی بالکانی‌ها به اتحادیه اروپا و حضور رقاباتی چون چین، عربستان و

^۱. Tetova

اسرائیل، موانعی مستحکم در برابر بهره‌گیری از این توانمندی‌ها بوده‌اند. مهم‌تر اینکه تحریم‌های بین‌المللی امکان بهره‌برداری از این توانمندی‌ها را به شدت کاهش داده‌اند. در حوزه فرهنگی نیز تأکید بیشتر بر ایجاد پیوندهای ایدئولوژیک به جای تأکید بر جذابیت‌های ایران فرهنگی و زبان فارسی و همچنین پیوندهای تاریخی باعث ایجاد حساسیت‌هایی نسبت به ترویج گفتمان اسلام سیاسی ایران در کشورهایی چون مقدونیه شمالی و کوزوو گردیده است. افزون بر این، خود این ایدئولوژی‌گرایی در گسترش و تقویت سلفی‌گرایی سنی در میان مسلمانان منطقه بی‌تأثیر نبوده است. البته نمی‌توان منکر شد که این رویکرد باعث تقویت نفوذ فرهنگی ایران در فضای پسامنازعه تأثیر چندانی بر تقویت پیوندهای سیاسی و اقتصادی با دولت‌های مستقر در کشورهای مسلمان منطقه نداشته است و دولت‌هایی چون بوسنی و آلبانی ترجیح داده‌اند اتحادیه اروپا و آمریکا را به عنوان مهمترین شرکای اقتصادی خود برگزینند. به نظر می‌رسد که با بازاندیشی در رویکرد دیپلماسی فرهنگی و تأکید بیشتر بر جذابیت‌های ایران فرهنگی و زبان فارسی بتوان فرصت‌های سیاسی و اقتصادی جدیدی در این کشورها ایجاد کرد.

منابع

- اینالجق، خلیل (۱۳۷۷). «بالکان»، در *دانشنامه جهان اسلام*. ج ۲، صص ۳۷-۴۱.
- تامسن، دیوید (۱۳۹۹). *اروپا از دوران ناپلئون؛ ۱۷۹۰-۱۷۸۹*، ج ۲ و ۳، چ ۶، تهران: نشر نی.
- داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۲). دسترسی پذیر در: https://irica.ir/web_directory/55334
- شادآرام، علیرضا (۱۳۹۵). «بررسی سیر زبان و ادبیات فارسی در بالکان از گذشته تاکنون»، *مجله تاریخ ادبیات*، ۷۹ (۳)، ۶۹-۹۰.
- شجری، شاهرخ، لایلا حسنی و عباس صلاح (۱۴۰۰)، *تجارت بخش کشاورزی ایران*، تهران: سازمان آموزش، تحقیقات و ترویج کشاورزی ایران.
- مورگنتا، هانس جی (۱۳۷۴). *سیاست میان ملت‌ها*، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- Allcock, John B., Loring Danforth & J. Richard Crampton (2023). "Balkans". *Encyclopedia Britannica*, Invalid Date, <https://www.britannica.com/place/Balkans>. Accessed 5 November 2023.
- invalid Date, <https://www.britannica.com/place/Balkans>. Accessed 5 November 2023.
- Baird, T. (2018). Interest groups and strategic constructivism: business actors and border security policies in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(1), 118-136.
- David, F. R. (2011). *Strategic management concepts and cases*. Pearson.
- Defence Intelligence Agency. (2019). *Iran Military Power*. Accessed 6 September 2023 at: <https://www.dia.mil/Military-Power-Publications/>
- Dyer, J. H., P. Godfrey, R. Jensen & D. Bryce (2017). *Strategic Management: concepts and cases*. John Wiley & Sons.
- European Bank for Reconstruction and Development. (2023). 7 reasons to invest in Western Balkans. . Accessed 18 October 2023 at: <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/pdf-7-reasons-invest-western-balkans.pdf>
- Gasparini, A. (2010). Swot analysis and planning for cross-border co-operation in Northern Europe. In *SWOT2. Analysis and planning for cross-border co-opration in Northen Europe* (pp. 1-75). Council of Europe.
- Hafizi, D., & I. Bushi (2014). Banking Regulation of Western Balkan Countries. *European Journal of Sustainable Development*, 3(3), 345-345.
- Howard, M. (1976). The strategic approach to international relations. *Review of International Studies*, 2(1), 67-75.
- Johnson, G., & K. Scholes (1993). *Exploring Corporate Strategy: text and cases* (3-rd edn), London, Prentice Hall.
- Kabeyi, M. (2019). Organizational strategic planning, implementation and evaluation with analysis of challenges and benefits. *International Journal of Applied Research and Studies*, 5(6), 27-32.
- Koppa, M. E. (2021). Turkey, Gulf States and Iran in the Western Balkans: more than the Islamic factor?. *Journal of Contemporary European Studies*, 29(2), 251-263.
- Krasniqi, B., J. Ahmetbasic & W. Bartlett (2022). Foreign direct investment and backward spillovers in the Western Balkans: the context, opportunities and barriers to the development of regional supply chains. *Southeastern Europe*, 46(1), 1-22.
- Kyuchukov, Lyubomir (2018). "Balkan Islam and Radicalisation: a Barrier". In *Balkan Islam: a Barrier or a Bridge for Radicalisation?* Sofia: Friedrich-Ebert-Stiftung. Access at: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/15331-balkan_islam_eng.pdf

- Maček, A., R Ovin, M. Divjak, H. Skoko & T. Horvat (2021). Foreign direct investments openness in local communities—the case of Slovenia and Serbia. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 34(1), 1013-1032.
- OPEC Database. (2023). Access at: https://asb.opec.org/data/ASB_Data.php
- Petrović, P. (2016). Islamic radicalism in the Balkans. *European Union Institute for Security Studies (EUISS)*, 10.
- Progonati, E. (2017). The Balkan Region as a New Target for the Iranian-Israeli Political Rivalry. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 199-219.
- Rubin, M. (2020). *A short history of the Iranian drone program*. American Enterprise Institute.
- Sakovic, Radisa & Petrovic Aleksandar (2017). "The Wahhabi Movement in the Western Balkans". Paper presented in Security and Crisis Management- Theory and Practice, Belgrade: Regional Association for Security and Crisis Management.
- Sarsby, A. (2016). Swot analysis: a guide to SWOT for students of business studies. Leadership Library.
- SIPRI Databases (2023). Stockholm: International Peace Research Institute. Access at: <https://www.sipri.org/databases>
- Stanicek, Branislav & Tarpova, Simona. (2022). China's strategic interests in the UN Peacemaker. (2024). Dayton Agreement. Accessed 8 April 2024 at: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf
- Wehrey, F., Thaler, D. E., Bensahel, N., Cragin, K., & Green, J. D. (2009). Dangerous but not omnipotent: exploring the reach and limitations of Iranian power in the Middle East. Santa Monica: RAND.
- Western Balkans. Report to European Parliament. Access at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI\(2022\)733558_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI(2022)733558_EN.pdf)
- World Bank Database. (2023). Access at: <https://data.worldbank.org/>
- World Bank. (2018). "Bosnia and Herzegovina - Environmental Management Project". Accessed 10 November 2023 at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/238581522849458043/pdf/Bosnia-and-Herzegovina-Sarajevo-Waste-Water-for-Mun-Dev.pdf>
- World Bank. (2019). "North Macedonia: Public Investment Program 2019-2021." Accessed 10 November 2023 at: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/705311555590000225-0080022019/original/NorthMacedoniaCPF2019.pdf>
- World Population Review (2021) Total Population by Country. Accessed 6 November 2021 at: <https://worldpopulationreview.com/countries>.
- Yao, Joanne. (2022). *The Ideal River*. Manchester: Manchester University Press.